

MƏQALƏ

Könül Hacıyeva

Ortaq başlanğıc və intibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

konulhaciyeva75@gmail.com

113*1 (16) 2020*

Sədi Şirazinin hikmət xəzinəsi

Əsl adı Müslihiddin Müşrif ibn Abdulla olan şair Sədi Şirazi nəinki Şərqdə, eləcə də bütün dünyada özünün ictimai-sosial əhəmiyyətli, etik-fəlsəfi məzmunlu didaktik əsərləri ilə ad qazanmışdır. O, Şirazda dünyaya gəlib ilk təhsilini orada alsa da, daha sonra ərəb ədəbiyyatını öyrənmək və dini biliklərə yiyələnmək məqsədilə Bağdad şəhərinə köçmüşdür. Taleyinə Şərfin bir çox elm və mədəniyyət mərkəzlərinə səfər edib fərqli insanlar tanımaq yazılan şair ömrünün sonlarını Şirazda keçirmişdir.

Azərbaycanda professorlar Rüstəm Əliyev və Rəhim Sultanovun, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Məsiğa Məhəmmədinin Sədi yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmaları vardır. Şairin “Gülüstən”inin poetik tərcüməsi ali məktəbdə təhsil alarkən mühazirələrini böyük həvəslə və diqqətlə dinlədiyimiz ustad Rəhim Sultanova aiddir. Sədi Şirazi yaradıcılığı haqqında ilk müfəssəl məlumatı isə İran ədəbiyyatının gözəl bilicisi, yazıçı, şərqşünas-alim, mərhum ustadımız Əlibala Hacızadənin zəngin və təfərrüatlı mühazirələrindən almışıq.

Sədi Şirazi irsinin əsas ideya-bədii məzmunu, yaradıcılığının başlıca motivləri barədə kifayət qədər araşdırmalar aparılıb, fikirlər irəli sürülüb. Dünyanın bir çox tədqiqatçıları diqqəti Sədi qələmindən çıxan əsərlərin daxili semantikasına yönəlmiş, şeirlərinin məzmun tutumu, şairin şəxsi mövqeyi və sair barədə fərqli qənaətlərini ortaya qoymuşlar. Nəticədə, Sədi yaradıcılığına neçə-neçə yüzillik-

lər boyu dönə-dönə müraciət edilmiş, şairin irsi qiymətli didaktik mənbə kimi bütün dövrlərdə böyük maraq kəsb etmişdir. Şairin əsərlərinə dəfələrlə müraciət olunması, XXI əsrdə belə onun şeirlərinin əsas mövzularına qayıdılması hansı ehtiyacdən doğur?! Multikulturalizm ideyalarından tez-tez bəhs olunduğu, multikultural dəyərlərin önə çəkildiyi müasir dövrümüzdə çağdaş cəmiyyətin faydalanaraq istinad edə biləcəyi zəngin mənbələrə böyük ehtiyac vardır. Şərq mədəniyyəti bu baxımdan daim mənəvi istinadgah rolunu oynamışdır. Başqa sözlə, Şərqlin yetişdirdiyi Firdovsi, Yunus İmrə, Rumi, Sədi, Hafiz, Füzuli kimi şair-mütəfəkkirlərin bədii irsi bəşəriyyətə ünvanlanan müdrik, nəsihətəməz söz xəzinələridir. Belə zəngin qaynaqlardan biri “İnsanlar bir-birinin üzvüdür, yaradılışdan bir zərrədən, bir cövhərdəndirlər. Ruzigar əlindən bir üzv incisə başqa üzvlər var olmaz” kəlamı ilə könüllərdə taxt quran, bütün bəşərə insanlıq dərsi verməyə çalışan Sədi Şirazi yaradıcılığıdır. Şərqlin bu böyük söz və düşüncə ustası özünün həyat təcrübələri, ömürdən görüb-götürdükləri və nəhayət, yüzilliklərə diktə edən ulu dühası ilə yüksək mənəvi dəyəərə, geniş təsir gücünə malik, dərin anlamlı əsərlər ərsəyə gətirmişdir. Onun qələmə aldığı qəzəl və qəsidələr şüurlara, idraklara sirayət edərək tarix boyu neçə-neçə nəsillərin tərbiyəsinə öz töhfələrini vermişdir. Sədinin “Gülüstan” və “Bustan” əsərlərinin uzun zaman mədrəsə və məktəblərdə tədris olunduğu hər kəsə bəllidir.

Uzaq ellərə, müxtəlif yad ölkələrə uzunmüddətli səfərlər edən, bir-birindən fərqli zəngin mədəniyyətlərə malik xalqların arasında olan şair onların milli-mənəvi dəyərləri ilə tanış olur, ayrı-ayrı mədəni mühitlərin xüsusiyyətlərini əxz edir, bu minvalla, həyata müdrik baxışını və dünyagörüşünü daha da genişləndirirdi. O, Fars körfəzi, Nil çayı, Aralıq dənizi, Qırmızı dəniz boyunca səyahət etmiş, Hindistan, Misir, Həbəşistan, Fələstin, Rum ellərini gəzərək mədəniyyət qovşağı sayılan bu yerlərdəki ictimai-sosial həyatda bilavasitə iştirak etməyə çalışmışdır. Tam bir multikultural mühitdə yaşayan cəmiyyətin məhz hansı keyfiyyətlər əsasında bu şəraiti qurub inkişaf etdirdiyi şairin şeirlərində öz əksini tapmışdır. Sədi qənaəti, toxgözlülüüyü, dözümlülüüyü, təvazökarlığı, sadəliyi insanların qarşılıqlı anlaşma şəraitində birgə yaşaya bilməsi üçün zəruri amillər olaraq görür, cəmiyyətdə bu keyfiyyətlərə daha çox təsadüf etməyi arzuladığını dönə-dönə vurğulayırdı. Laübalilik, biganəlik, təxribat və iğtişaşlar bugünkü dünyamızın ən çox əziyyət çəkdiyi cəhətlərdir. Bunları törədən kəslər öz qaranlıq, mənfur məqsədləri üçün süni şəkildə gərginlik yaradır, günahsız körpə və ahılların qətl edilməsinə rəvac verərək, insanlığa sığmayan hadisələrin baş verməsinə səbəb olurlar. Şairin fikrincə, onlar insan siması daşısalar da, insan cisminə şərəf deyil, şərəfsizlik gətirənlərdir.

İnsanlıq Sədinin poetik anlamında ruhun təmizliyi, xeyirxahlığı, saflığı ilə şərtlənən bir məfhum olaraq dərk və izah edilir. İnsan olmağın mənəviyyatla bağlı olduğunu vurğulayan sənətkar sanki insanlığın tərifini verir. “O gözəl paltar insanlıq nişanəsi deyil. Hər hansı bir insanın vücudu insanlıq ruhu, insanlıq məziyyəti ilə şərəfli olur.”

Təsadüfi deyildir ki, Sədi Qərb aləmində tanınan ilk İran şairidir. Sədi həm

də “Əfsəhül-mütəkəllimin” (misilsiz fəsahtilə seçilən) ləqəbi ilə məşhur olmuşdur. “Həqiqət elə şeydir ki, onu gərək aşkar söyləyəsən” deyən Sədi daim insanın özü ilə mübarizəsindən bəhs edir. İnsan cəmiyyəti öz mövcudluğunu yalnız sülh, anlaşma, dözümlülük şəraitində davam etdirə bilər. Bunların olması üçün isə insanlarda təvazökarlıq, səbr, fədakarlıq, gözütöxlük kimi xüsusiyyətlərin olması vacibdir. Sədi öz əsərlərində bu keyfiyyətləri aşılamağa çalışırdı. Sədinin humanizmi qədim mədəniyyətə, xalq müdrikliyinə əsaslanan dərin elmi-fəlsəfi və məntiqi hədəflərə yönəlmişdir. Onun əsərlərinin elmi, mədəni və ədəbi yöndən araşdırılması yetişən nəsildə humanizm, ədalət, vətənpərvərlik, insaf, düzgünlük, müdriklik, böyüyə hörmət, kiçiyə mərhəmət və sair məziyyətlərin inkişaf etdirilib formalaşdırılması baxımından faydalıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Sədi bütün bunları zorla təlqin etmir, qəbul etdirməyə çalışmır. O cəmiyyətin hər təbəqəsini, ümumiyyətlə bütün bəşəriyyəti bu cəhətlərə yiyələnməyə dəvət edir. Təvsiyələrdən faydalanıb, maariflənməyi onların öz öhdəsinə buraxır. “Sən istər sözümdən bezik, istər öyüd-nəsihət götür, Mən kifayət qədər gözəl şəkildə sənə deyirəm”.

Sədi yazdığı şeirlərdə mənəvi dəyərlərə, əxlaq normalarına geniş yer verir ki, bu da həmin əsərləri nəinki öz dövrü üçün, çağdaş günümüz üçün də aktual edir. Şairin “Bustan” adlanan didaktik əsəri də tövbə, şükür, ədalət, əxlaq, ehsan, tərbiyə mövzularını əhatə edir. On bölmədən ibarət bu əsər həm də “Sədinamə” adı ilə tanınmışdır. Edvard Braun, Aqafangel Krımski, İvan Xolmoqorov, İosif Braginski kimi alim və tədqiqatçılar öz araşdırmalarında bu böyük İran şairinin insanpərvərliyi, əməyə hörməti, söz azadlığını, humanistlik və qəhrəmanlıq ideyalarını təlqin etdiyini vurğulamışlar. Sədinin qəsidələri də tam olaraq öyüdvərici, aqilanə ruhda yazılmışdır. Bu mədhiyyə xarakterli qəsidələrin bir çoxunda şair üzünü hökmdarlara tutub onları adil davranmağa, ədalət mizanını pozmağa çağırır. Şair zaman-zaman saraya yaxın olmasına baxmayaraq, zəhmətkeş xalqın mənafeyi hər zaman onu düşündürmüşdür və o, saray əhlinin əleyhinə səslənən həqiqətləri dilə gətirməkdən çəkinməmişdir. Bu möhkəm əqidəli şairi sadə xalqa sevdiren də məhz həqiqətpərəstliyi idi. Sədinin insanları var-dövlət hərisi olmamağa, bu dünyada nəfsi - gözü tox yaşamağa səsləməsi onun sənətkar şəxsiyyətinin təqdirəlayiq keyfiyyətlərini tanımağa imkan verir. “Dünya malına həris olanın dar gözünü ya qənaət doyurur, ya da gor” deyən şair nəfsin qulu olmağın insan üçün peşmanlıqla nəticələndiyini unutmamağı təvsiyə edir. Neçə yüz illərdir dünyadakı saysız müharibələrə səbəb olan, insan cəmiyyətinin əsas bəlasına çevrilmiş acgözlük və tamahkarlıq kimi mənfi keyfiyyətlərin bir şair dilindən bu qədər qınanıb, tənqid olunması, Sədinin təkə gözəllik tərənnümçüsü olmayıb, eyni zamanda əsərlərində ictimai mövzulara geniş yer verdiyini göstərir. Onun demək olar ki, bütün əsərlərində əsl var-dövlətin dərin ağıldan, elm və ədəbdən ibarət olduğu dönə-dönə vurğulanır. Sədi Şirazinin bu sözləri isə dövlət başında oturanlara ünvanlanmışdır:

“Hökmdar xalqı himayə etmək üçündür, xalq hökmdara itaət etmək üçün deyil”. Şairin bu müdrik ifadəsi bizə Ulu Öndər Heydər Əliyevin məşhur “Xalq

dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır” deyimini xatırladır. Ömrünü, fəaliyyətini ölkəsi və xalqı üçün sərf edən, daim doğma Azərbaycanının “imzalar içində imzasının olması”na, dünyada bir dövlət kimi müsbət yöndən tanınmasına çalışan böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin sözü ilə əməli məhz belə bir qayğı və təəssübkeşliyin əyani nümunəsi idi. Sədi kimi müdrik, uzaqgörən hikmət sahiblərinin gəldiyi bu qənaət yalnız doğma xalqına xidmət etməyi qarşısına məqsəd qoymuş ulu şəxsiyyətlərin həyat amalına çevrilə bilər.

Orta əsr sənətkarlarının tutduqları mövqedən, aid olduqları sosial təbəqədən asılı olmayaraq şeirlərində maarifpərvər mövzuları önə çəkməsi, ümumbəşəri, ictimai dəyərlərdən geniş bəhs etməsi onları xalqın gözündə ucaldaraq əsərləri əbədiyaşar olan yüzilliklərin şairinə çevirir. Dahi Nizamidən üzü bəri tarix boyu bir çox şairlər bu missiyanı daşımış, şahları xalqa qarşı mərhəmətli və ədalətli davranmağa dəvət etmişlər.

İran ədəbiyyatşünaslığında öz elmi araşdırmalarını Sədi hikmətlərinə həsr etmiş alimlər əsasən Keyxosrov Həxamənşi, Zəbiullah Səfa olmuşdur. Onlar şairin dünyagörüşünü əsk etdirən ifadələrə, istilahlara diqqət yetirmiş, Sədinin daşdığı bir sıra titulların adlarını qeyd etmişlər. Şairin Əl-Şeyx, Əl-İmam, Əl-Mühəqqiq və digər adlarla tanınması onun öz müdrikliyi ilə dövrünün insanları arasında hörmət qazandığına sübutdur. İranlı tədqiqatçı Ziyaəddin Səccadi isə Sədi Şirazi irsinin ideya xüsusiyyətlərini sufizm nöqtəyi-nəzərindən təhlil və tədqiq etmişdir.

Sədi yaradıcılığının mənəvi tərəflərindən danışarkən buradakı sufi mövqeyinin əsaslı təsirini qeyd etməmək olmaz. Bildiyimiz kimi, sufi təriqətinə görə dünya həzlərindən əl çəkən, nəfsini hər cür təhrikədiç amillərdən uzaq tutan, bu yolla da daxilini kin-küdurətdən, tamahdan təmizləyən, saflaşdıran kəslər sufilik yoluna qədəm qoymuş sayılırdılar. Sufilərin nəfsə qalib gəlməyə çalışmaları, onları əhatə edən maddi sərvətə etinasızlığı saflaşaraq tanrıya yaxınlaşmaq məqsədi daşıyır. Bu isə eşqin köməyi ilə mümkündür. Təsəvvüfdə insanları cəlb edən ən başlıca faktor da məhz “eşq” amili idi. Sədi də bir eşq şairi kimi bütün bu məqamları təbliğ edir, oxucularını eşq vasitəsilə tərbiyələndirməyə çalışırdı. Şairin “Gülüstan” əsərində 47 hekayə məhz təsəvvüfi və irfani mövzudadır. Şairin o dövrün müxtəlif elmlərini mənimsəməsində Əbülfərəc Əbdürrəhman ibn Cözi mühüm rol oynamışdısa, təsəvvüflə tanışlığında Bağdad sufilərinin mürşidi, Azərbaycanın böyük mütəsəvvif alimi Şihabəddin Sührəvərdinin müstəsna rolu olmuşdu. Sədi “Gülüstan” və “Bustan” əsərlərində bu alimlərdən dərs aldığı bildirilmişdir.

Şirazın şimal-qərbində xanəgahı olan Sədi ömrünün sonlarını da sufilik təriqətinin təbliği ilə məşğul olaraq keçirmiş və burada vəfat etmişdir. Göründüyü kimi, Sədi şeirlərinin hikmət nuru ilə köülləri, ruhları aydınlatması və nəsihətimiz təsiri sayəsində zaman və məkan məfhumunu aşması onun sufi görüşləri ilə sıx bağlı olmuşdur. Şairin didaktik təlqinində hər dövr üçün aktual olan ədalət, mərhəmət, şəfqət, dözümlülük, tolerantlıq, başqalarına hörmət prinsiplərini əldə əsas tutmasına yaradılanı Yaradanın xatirinə sevməyi təşviq edən sufi dünyagörüşü təsir etmişdir.

“On dərviş bir kilimin üstündə yatır, iki padşah bir iqlimə sığmır”. Şair bu deyimini də sanki günümüzün reallıqlarını görərək dilə gətirmişdir. Yetər ki, bəşər övladı bu fikirlərdən düzgün nəticə çıxarıb yuxarıda sadaladığımız keyfiyyətləri özündə inkişaf etdirməyə səy göstərsin.

Sədi Şirazi yaradıcılığı bundan sonra hələ çox yüzilliklər boyu beyinlərə, şüurlara nüfuz edəcək, neçə-neçə nəsillərə eşq, mərhəmət, anlayış dolu mesajlarla insanlıq və müdriklik dərsi verəcəkdir.